

Kövér György

Életpálya vesztés Bencze Mihály önéletráisa

A dualizmus kori pénzügyek történetét kutatva, a miniszterelnöki félhivatalos levelezésben került a kezembe Bencze Mihály *Életpálya vesztés* címen ki nyomtatott önéletráisa.¹ Bevallom, először a címe fogott meg. Fogalmam sem volt arról, hogy ki az illető. Aztán elolvastva a pár lapos munkát, az egyéni látószöveget is érdekesnek találtam. Amúgy is meglehetősen régóta érdekelnek a naplók, önéletrajzok. Utánanéztam a szerzőnek, kiderült, hogy létező személy, sőt Gulyás Pál szerint kettő is volt belőle.² Bona Gábor kapitális munkájában is megtalálható.³ Ráadásul Bencze történeti munkák írása közben korábban is publikált önéletrajzot.⁴ Ám az általam talált írás sem Szinnyei, sem Gulyás munkájában nem szerepelt. Beérve ennyivel, rezerváltam egy fénymásolatot, jobb időkre.

Ahogy érdeklődtem a szabadságharc szakértőitől, további kéziratos önéletrásáról szereztem tudomást.⁵ Sőt, a memoárirodalom historiográfiája – emlékirataival mellett – egy, a porosz légióról publikált naplóját is említette.⁶ Napvilágra került az 1866-os évből fotográfiája is.⁷

¹ BENCZE Mihály: *Életpálya vesztés*. Elbeszélés. Debreczen, Nyomtatott Kutasi Imréné. 1890. Magyar Országos Levéltár (MOL) K 467 Miniszterelnöki félhivatalos levelezés. 3. cs. 66. sz. 237-240.

² SZINNYEI József: *Magyar írók élete és munkái*. I. Budapest, 1891. 810-811. GULYÁS Pál: *Magyar írók élete és munkái* II. Budapest, 1940. 1000-1001. Gulyás megkülönbözteti az emlékiratíró volt honvédszázadostól egy népszínmű szerzőjét.

³ BONA Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*, Budapest, 1988. 107.

⁴ BENCZE Mihály: *Leleplezése az 1866-ik évi porosz-magyar szövetségnek, a magyar legio alakulásának, működésének és feloszlásának (Történelmi beszély) mint jelenvolt szemtanu önéletrajzával és okmányokkal kiegészítve*. Szatmárrt, Nagy Lajos könyvnyomdája, 1882. Több életrajzi elemekkel tűzdelt történeti elbeszélést is írt: *Emlékirat 1848/49. évi szabadságharcokról az újvidéki szerb lázadástól kezdve Komárom vára feladásáig*. Debrecen, Város nyomdája, 1880 [Emlékirat, 1880a]; uő: *Emlékirat 1849. évi Komárom várának történet feladása óta 1880-ik évig bent a hazában és a külföldön történt eseményekről és az 1848/9. évi honvédek mikénti ellátásáról*. Debrecen, 1880 [Emlékirat, 1880b].

⁵ BENCZE Mihály: *Életrajz* (1877. december 9.) IN: DUDÁS Ödön: *A magyar hadsereg 1848-49-ben*. Országos Széchényi Könyvtár Kézirattár (OSzK Kt) Fol. Hung. 1368. 48-49. Ezúton köszönöm meg Bona Gábor és Hermann Róbert ötleteit, útbaigazításait.

⁶ BENCZE Mihály: *A trencsényi betörés s a poroszországi légió dolgai 1866-ban*. (Egy legiónárius tiszt naplójából) Hazánk s a Külföld, 1867. 30-35. sz. 474-476. 490-491. 590-510. 525-526. 540-542. 554-556 (júl. 25 - aug. 29). A historiográfia jellegzetesen elitista érveléssel egyúttal le is szedi róla a keresztvizet: „nagyon büszke irodalmi működésére, pedig naivul, egyszerű, primitív módon írta meg könyvecskéit, melyeken látszik, hogy szerzőjük szük látókörű, kis ember, kiben sem írói tehetség, sem éles megfigyelőképesség nincsen, igaz alkalma sem volt a dolgok mélyére nézni. Életrajzi adatai történeti szempontból jelentéktelenek, de a poroszországi légióra vonatkozó feljegyzéseknek van forrásértéke. Legrészletesebb és leghasználhatóbb az első munkája, ezen érzik, hogy közvetlenül az élmények hatása alatt íródott, s egyedüli célja, hogy ezen –

Valójában innentől kezdett módszertanilag is érdekessé válni a dolog. Eszembe jutott Elias Canetti bölcse megjegyzése: „Azoktól, akiket jól ismerek, szeretem újra és újra meghallgatni ugyanazokat a történeteket, főleg, ha életük legfontosabb eseményeiről van szó. Csak azokkal viselem el az érintkezést, akiknek a története minden alkalommal egy kicsit másképpen szólnak. A többiek pusztán színészek, akik jól betanulták a szerepüket, nekik semmit sem hiszek el”.⁸ Mindig szerettem volna próbára tenni, hányszor és hányféleképpen vagyunk mindig ugyanazok, legalább is autobiografice. Vagy talán mégsem? Pierre Bourdieunek lenne igaza, aki életrajzi illúzióknak nevezi a történészeknek (és más társadalomtudományoknak) azon eljárását, amely a bejárt életutat és az elbeszélte élettörténetet egymásra csúsztatja?⁹

Már az is tanulságos, mikor, miként minősíti magát a szerző. Induljunk visszafelé, az „utolsó kéz” felől abban az időbeli sorrendben, ahogy én megismerkedtem a szerző önéletrajzi szövegeivel. Az 1890-es nyomtatvány címlapján ez szerepel: „az osztrák cs. kir. hadseregben volt altiszt és az 1848/9-iki magyar kormány alatt volt honvéd százados”. Az 1882-es leleplezésben: „1848/49-ik évi sérült és nyugalmazott honvédszázados” (az 1877-es kézirat végén „1848/9-ik évbéli sérült honvédszázados”). Az 1880-as debreceni emlékiratban: „1848/49. évi sérült honvédszázados és 1866. évi poroszoni magyar légiónál volt tiszt”.

Természetesen az önéletrajz mindig alkalmi műfaj, s rendszerint hozzáigazítjuk az adott helyzethez. Hozzáírunk, kihagyunk belőle. Ahogy Bourdieu fogalmaz: „az élettörténetnek tehát mind formája, mind tartalma változik a megcélzott piac jellegétől függően, minthogy a kérdéses körülményei is elkerülhetetlenül hozzájárulnak a feljegyzett élettörténet formájának és tartalmának kialakulásához”.¹⁰ Bencze Mihály számára is más és más volt az egyes önélet-

szerinte – fontos eseményeket a nagyközönség megismerje.” NAGY Márta: *Az 1848-49-es emigráció memoire irodalma*, Budapest, 1936. 140.

⁷ KALAVSZKY Györgyi: *Emigrációban a szabadságért. Az olaszországi és poroszországi magyar légiók tisztjeinek fényképkatalógusa 1849-1867*. Budapest, 2003. 38. Az eredeti a Nemzeti Múzeum fotótárában. A hátoldalon: „Bencze főhadnagy emlékül Rényi őrnagy úrnak.” (Bauerwitz, 1866)

⁸ CANETTI, Elias: *Feljegyzések* (Ford. Halasi Zoltán), Budapest 2006. 73.

⁹ „Ha egy életet egymást követő események egyetlen és önmagában álló sorozataként próbálunk meg felfogni, amelyek között csak egy olyan »szubjektum« teremt kapcsolatot, amelynek állandóságát minden bizonnyal csak a személynév biztosítja, körülbelül ugyanannyira abszurd módon járunk el, mintha anélkül akarnánk elmagyarázni, hogyan juthatunk el valahova metrón, hogy figyelembe vennénk a hálózat struktúráját, vagyis a különböző állomások közötti objektív viszonyok mintázatát.” BOURDIEU, Pierre: *A gyakorlati észjárás. A társadalmi cselekvés elméletéről*, Budapest, 2002. 75.

¹⁰ BOURDIEU (2002): 74. A kérdésre lásd még K. HORVÁTH Zsolt: *A lehetséges emlékeztésektől a lehetséges történelmekig. Az 1848-49-es emlékezések történelmi képe és olvasási dilemmái*, IN: HUDI József és TÓTH G. Péter (szerk.): *Emlékezet, kultusz, történelem. Tanulmányok az 1848/1849-es forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*, Veszprém, 1999. 7-17.

írások kontextusa. Az 1890-es nyomtatvány egy miniszterelnökhöz intézett kérvény melléklete volt, amelyben „*a rendelkezési alaphól adományt*” kért. A nyomtatvány címlapján pedig egyértelmű az üzenet: „*A kegyeletes pártolás mély tisztelettel kéretik!*” A cél egyértelműen valamifajta nyugdíj-kiegészítés.¹¹ Az 1882-es brosúra a Klapka-légió történetének „*leleplezése*”, bár az önéletrajzi „*melléklet*” hosszabb, mint maga a mű (ez egyébként Bencze legrészletesebb önéletrajza). A mellékelt dokumentumok itt elsősorban a megítélt segélyegyleti nyugdíj csekélyességéről szólnak, s hogy ezért irodalmi munkásságához pártolókat keres.¹² Az 1877-es kelezésű, egyes szám harmadik személyben írott életrajzot viszont Dudás Ödön újsághívását követően küldte meg a Bács-Bodrog megyei Pacserra a szabadságharc históriájához anyagot gyűjtő községi jegyző-történetbúvárnak.¹³ Ekkor, bizonytalansággal telve – a dicsőségtáblára való felkerülés mellett – leginkább az foglalkoztatta, hogy mi lesz vele 1877 decembere után.

Az 1890-es *Életpálya vesztés*ben a pályát négy szekvenciára bontja:

I. Szülei 1838-as halálától (11 éves korától) 1848 októberéig. Ennek legfontosabb eseménye, hogy 1845-ben önkéntesként bevonul Pestre a 32. gyalogezred 3. zászlóaljába, a 13. századba, ahol altisztté lép elő.

II. 1848 októberében a magyar kormány „*áthelyezte*” a 25. honvédszászlóaljhoz.¹⁴ Komáromból Pozsonyba, majd Lajtaújfaluba vonultak, ezután december közepén az osztrák túlerő visszaszorítja őket előbb Magyar-Óvárig, majd Győrig, sőt egész Budapestig.

III. 1849 januárjától a szabadságharc hadtörténetének jól ismert állomásai sorakoznak: Szolnokig, majd Szoboszlóig hátrálnak, aztán a tavaszi hadjárat következik, Budavár ostroma, Csallóköz, majd ismét Komárom, ahol a július 11-i csatában megsebesül.¹⁵

IV. Az ácsi erdőben bekövetkezett sebesülés, megmenekülés és lábadozás részletes története ennek az írásnak a leghosszabb fejezete. Október elején, Komárom kapitulációjakor még éppen csak fel tudott ülni az ágyban, október

¹¹ Bencze Mihály – Gr. Szapáry Gyula (1890. aug. 5.) MOL K 467 3. cs. 66. sz. 236. A kérvényhez az Országos Honvéd Segélyező Egylet fizetési ívét (misperint 1882 óta évi 264 forint nyugdíjból tartja el magát) és szegénységi bizonyítványt mellékel. A levél hátoldalára ráírva „*ad acta*”.

¹² BENCZE: *Leleplezés*, 1882. 12-36.

¹³ BENCZE: *Életrajz*, 1877. OSzK Kt. Fol. Hung. 1368. Évekkel később, 1884. május 26-án Dudás kiegészítő anyagokat kért tőle, erre választ Bencze 1884. jún. 24-én küld, de már nem Debrecenből, hanem Szatmárról.

¹⁴ Egy 25. zászlóaljbeli visszaemlékezésből tudjuk, hogy a „*Donmiguelektől átjött Bencze őrmester*” tanította az újoncokat „*a szükséges fegyverforgatásokra*”. Tizenkét hónap. Dékány Rafael a 25. honvéd zászlóaljról. (Szöveggyűjtés, szerk. bev. SZÉKELYNÉ KÖRÖSI Ilona). Kecskemét, 2004. 20.

¹⁵ Bencze hadnagyról a 25. honvédszászlóalj egyik altisztje szintén megemlékezik, bár ambivalens módon: mint aki 1849. április 24-én, „*hidegtelelős lévén*” Pestről visszament Fóttra jelentést tenni. „*Naplójegyzetei Krasznay Péter kemecsei lakosnak...*” Visszaemlékezések 1830-1861. (Szöveggyűjtés FORRAI Ibolya és ÁRVA Judit. Bev. BENDA Gyula) Budapest, Néprajzi Múzeum, 1998. 94. Krasznay egyébként az ácsi erdőben vívott júliusi harcokat is részletezi: uo. 117.

5-én azonban már Pestre ment, majd haza. Rangját, fizetését, állását elveszítette. A következő 18 évig tartó korszakot „ostromállapotként” minősíti. Életrajza fő dilemmáját pedig így foglalja össze: „*A kik a bajba belevezettek, fé[ll]re állottak és én benne maradtam a bajba [sic!], s azon hatalom rendelkezett felettem, a mely ellen harczba vezettek. Katona nem lehettem, mert sérült és alkalmatlan voltam; polgári hivatalba nem mehettem, mert honvéd voltam és így évek múlva nagy szerencsének kellett tartanom, ha valamelyik hivatalnál, néhány krajczár napi díjért, mint a barmot napszámra irattak*”.¹⁶

Ebben a verzióban számára „*az alkotmány helyreállítása*” nem hozott érdemi változást, mert „*elvényttem és sérült testalkatú lévén, az államnál hivatalos alkalmazást nem nyerhettem és kínlódnom kellett, mint az előtt, írásbeli munkáim után éltem, míg szemeim is elromlottak*”. A kiegyezés tehát neki nem élettörténeti korszakhatár, sebesülésétől a jelenig tart az utolsó periódus, a címadó „*pálya veszítés*”.

Vessük ezt össze a Dudás Ödönnek küldött, 1877-es, „*sérült honvédszázados*” kéziratos *Életrajzával*. Itt nincsenek számozott szakaszok, legfeljebb bekezdések tagolják a szöveget. Viszont rögtön az elején megtudjuk, hogy Bencze Pusztá-Darócson született, Szatmár megyében, 1827. szeptember 29-én. Önkéntesként, iskolák után lett altiszt a 32. gyalogezrednél. Mint írja: 1848 májusában „*a fellázadt szerbek és horvátok által előidézett bellázadások lecsillapítására*” egységének 3. zászlóalját Bács megyébe vezényelték (Újvidék, Pétervár [sic!], Karlovicz). Hallván, hogy 1848 októberében Ferdinánd császár a pétervári őrséget Jelačić alá rendelte, döntő lépésre szánta el magát: „*Október 12-re virradó éjjel Török Flórián, Póka János, Kardos János, Kojánicz János és Krivényi Rudolf altisztek társaságában a Duna folyamon élet halál között által szökvén Pestre a kormányhoz menekülvén, ahol a katonai végvidéki helyzetről*” jelentést tettek. A kormány „*várparancsnokul Kiss Pál ezredest*” rendelte ki, s így „*Péter vára és őrsége az árulástól megmentetett*”.¹⁷

Annak megállapítása után, hogy Bencze „*1848. október 20-án a Vácson alakult 25. honvédszászlóaljhoz, mint kezelő őrmester tétetvén át*”, következik a Lajta part, majd Győr – Mór – Budapest visszavonulás, de ez most Karczagon

¹⁶ BENCZE: *Életpálya*, 1890. 8.

¹⁷ BENCZE: *Életrajz*, 1877. 48. A Pétervárad alól a Dunán vele együtt távozók zöme nagyon hasonló karriert futott be a 25. zászlóaljban Komárommal bezárólag. Lásd BONA (1988): 299-300; BONA Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49. évi szabadságharcban*, II. Budapest, 1998. 245. 323-324. Pétervárad szerepének Bencze általi elbeszélése azonban némiképp ellentmond más forrásoknak, ugyanis, a forrásközlésben adott cím szerint az OHB 1848. október 17-én „*köszönetet mond Blagoevich péterváradai főparancsnoknak a vár magyar oldalon való megtartásáért*”. A dokumentum szövege pedig arról szól, hogy „*az említett vár fokán magyar színű zászlók lobognak*”, s felszólítja Beöthy Ödön országos biztost, hogy „*a haza ezen veszélyes körülményei közt magokat olly szépen kitüntetett Miguel és Este ezredbeli várőrségbeli katonaságnak kétheti ingyen zsold fizetessék*”. Kossuth Lajos összes munkái. XIII. k. *Kossuth Lajos az Országos Honvédelmi Bizottmány élén*. I. rész. S. a. r. BARTA István. Budapest, 1952. 231. Kiss Pál kinevezésére csak 1849 májusában került sor. Hermann Róbert szíves közlése.

ér véget. Ezt követi a dicsőséges tavaszi hadjárattól Budavár ostromán át a Komárom és Ács közötti harcokban szerzett július 11-i sebesülés (ezúttal épp csak megemlítve), s hogy Bencze a vár feladásakor „*becsülettel kapitulált*”.

Közben arról is értesülünk, hogy 1849. február 1-jén hadnaggyá, június 1-jén főhadnaggyá, augusztus 1-jén pedig századossá léptették elő.¹⁸ Fontosnak tartja leszögezni, hogy „*az ostromállapot*” alatt „*sem polgári, - sem katonai hivatalt nem viselt*”. Megtudjuk továbbá, hogy „*Poroszhonba kimenekülvén 1866. évben a magyar legio alakításában tevékeny részt vett, s Klapka György tábornok alatt a Kárpáti és Trencsénmegyei hadjáratban mint századparancsnok*” szolgált, ám a légió feloszlásakor „*Poroszországban mint honosított lakván*”, a „*pályájához igényeltetendő tantárgyakat tanulmányozta*”.

Eszerint 1869. március 11-én tért haza Poroszhonból. Szabályszerűleg jelentkezett, s „*a 32. sz. cs. kir. gyalogezrednek visszaadtván az 1848. évben megszakasztott hadiszolgálat folytatására*” kötelezték. A „*budai cs. kir. hadparancsnokság által 7 évi sorhadi és két évi honvédségi szolgálatra, altiszti minőségben kényszerítettvén mint tartalékos szabadságolt állományba helyeztetett*”. Ez ért véget 1877 decemberében, s ahogy Bencze sajátos időszámítással summázza útját: „*hadi kötelezettségéért 32 évet áldozott fel életéből*”. Miután sem minisztériumi, sem katonai, sem polgári hivatallal „*nem jutalmazták*”, sem honvédegylettől segílyt nem kapott, „*mint magánegyén önerejére és munkájára lévén szorítva*”. Végül kiemeli, hogy 1873-ban Budapesten Zilahy Sámuel kiadásában az irodalom terén egy „*Szolgálati szabályzat a katonaság részére*” című művet publikált, s máig „*szellemi munkák*” által tartja el magát.¹⁹

Vegyük sorba, melyek is voltak a lényegyet érintő változások a szabadságharcos életrajzban, amelyek hiányoztak a 1890-es kormányhatalom iránt lojalista verzióból?

1. Az 1848. október 12-i szökés.

2. A tiszti előléptetések 1849-ben.

3. A Klapka légióbeli szerep.

4. Az 1848-ban félbeszakadt szolgálat kitöltése, még ha „*szabadságolt tartalékosként*” is.

De még most is úgy érezhetjük, hogy az életrajzon nagy lyukak tátonganak: szinte semmit nem tudunk meg családjáról, gyermekkoráról, s jóformán teljesen hiányzik az 1849 és 1866 közötti időszak. Igaz, ezek sem az óhajtott nyugdíj-kiegészítés, sem a szabadságharc emlékezete szempontjából nem túl érdekesekek, mégis egy ember élettörténete, cselekedeteinek motívumai szempontjából aligha elhanyagolhatók.

¹⁸ Hadnaggyá előléptetését Dékány Rafael is említi. DÉKÁNY (2004): 30.

¹⁹ Dudás Ödön, aki az összegyűlt anyag alapján sajtó alá rendezte 41 honvédtiszt „*életleírását*”, az 1877-es életrajz alapján írta meg a Benczéről szóló fejezetet. A 32 évi szolgálathoz ezt a kommentárt fűzte: „*Ilyen sorsa is csak kevés szabadságharcosnak volt ez időben.*” OSzK Kt. Fol. Hung. 1368. 730.

Szerencsénkre hiányérzetünkben kárpótol bennünket az 1882-es publikált és okmányokkal alátámasztott *Önéletrajz*. Még akkor is, ha általa az eddig vázolt biográfiai tények is más megvilágításba kerülnek.

Az önéletrajz tagolódása igen sajátos, ugyanis egyedül az 1848. októberében Vácon alakult 25. honvédszászlóalj hoz új fejezetet a biográfiába, mégpedig egy római II. alakjában (I. fejezet viszont nincs jelölve). Ez a cezúra, távolról sem mellesleg, egybeesik az 1890-es nyomtatvány belső korszakhatárával!

Ebből a legbővebb változathól megtudjuk, hogy a család erdélyi eredetű, s hogy szülei földművelők voltak, részben mint cselédek, részben mint bérlők keresték a kenyerüket. Valamilyen nehezen megmagyarázható okból ekkor három évvel korábbi, tehát 1824-es születésűnek mondja magát. Azt is megtudjuk, hogy szüleivel még csecsemő korában elhagyták Pusztadarócot, s iskoláit a szintén Szatmárban lévő [Szamos]Krassóban kezdte. Még a református iskola tanítójáról és a lelkészről is megemlékezik (Kiss Károly, illetve Tarczaly Sámuel), akik iskolai előmenetele alapján fényes (papi) karriert jósoltak neki. 1831-ben aztán a Szabolcs megyei Nyírbaktára költöztek, ám ott már nem tördtek az iskolában vele úgy, mint korábban. 1835-ben előbb anyja vakult és háborodott meg, 1836-ban apját érte szerencsétlenség (egy jéggel teli kád öszszezúzta a jobb lábát). Apja két évig lábadozott, majd immár Szatmár városában, 1838 augusztusában előbb anyja, majd két hétre rá atyja hunyt el. Elárulva paraszti munkát végzett, majd mérnökök mellé került napszámosként, segédmunkásként, hogy Szatmár megyében és Máramarosban (Hosszúmező, Técső) birtokfelméréseknél segédkezzen. Húsz éves is elmúlt, amikor 1845-ben Pestre utazott, és augusztus 12-én önkéntesként tíz évre felvétette magát a 32. gyalogezredbe. Már az év őszétől csapatával Komáromban szolgált. Itt érte 1848-ban az „*új alkotmány*”, s csapatuk gőzhajón mozgósítva lett a Délvidékre (a szerbek és horvátok „*Bácsmegyében Újvidéken komplótot csináltak*”). Itteni feladataikat elvégezvén került sor október 11-ére virradó éjjel a Dunán „*csónakon*” Újvidékre evezésre, ahonnan előbb szekérral Pirosra, majd tovább, s végül „*október 16-án este 10 órakor*” értek „*Kossuth Lajos elibe*”. A „*feketesárga érzelmű tiszték*” ugyan az ő és altisztársai cselekedetét „*szökésnek*” tekintették, ő azonban életpálya-fordulatlak. „*Ezen feláldozás volt az első nagyfontosságú szolgálat, a mit a magyar hazának tettem, a császári királyi hadseregbeli jövőmet feláldoztam és azt véglegesen odahagytam.*”²⁰ Ebben a szövegben tehát egyértelműen ez a pont minősül első hazafiúi szolgálatnak, amellyel jövőbeli karrierjét feláldozza.

A „*pestmegyei, jász- és kunfiakból*” alakult 25. honvédszászlóaljjal ugyanazt az útvonalat járta be, mint ahogy azt a korábbiakban láttuk (Karcagig), a Budavár bevételében való részvétel hozta meg számára a főhadnagyi, a július 11-i Komárom és Ács közötti bozótos erdőben történt nyaki sebesülés pedig július 15-én a századosi rangfokozatot. A sebesülés következtében „*a fájdalmaik és*

²⁰ BENCZE: *Leleplezés*, 1882. 17.

sérelmek sírig tartók lettek”. A komáromi kapitulációkor – mint írja „*Klapka György tábornok és társai nagy pénzüsszegekkel távoztak külföldre, a kik a házában semmi nélkül bent maradtak, egy zsarnok kormány és ostromállapotnak lettek alárendelve...*”²¹

Október 5-én Pestre, majd onnan haza, Szatmárra utazott. Előbb Nagy-Károlyban osztrák katonai sorozóbizottság elé állították (sebesülése miatt alkalmatlannak találták), majd hadi törvényszékkel fenyegették és Nagyváradra rendelték. Az anyagi nehézségeket javai eladásából próbálta fedezni (közben „*lelketlen emberek ... rozszlelküsből megcsalták és megkárosították*”): „*ékszereimet és értékes holmimat eladtam, s miután tanulási hajlamom és tehetségem volt; az irodalmi pályára kezdettem készülni; – mert ehhez nagyon sok hiányzott. A szépművészetek leple alá vonultam és ártatlanul éltem*”. Hogy a talányos foglalkozás mit takar, azt csak találgathatnánk. Azt azonban tényszerűen leírja, hogy 1853-ban a beregszászi cs. kir. törvényszék napidíjas gyakornokaként nyert alkalmazást (törvényszék, járásbíróság, telekkönyvi osztály), majd később a Halmiban székelő járásbíróshoz lett kirendelve (Ugocsa megye). 1854 után azonban, amikor „*besereglettek az osztrák tartománybeli hivatalnokok, a magyarokat kiküszöbölték*”, Bencze nem tudott „*eljárásaikkal megbárátkozni*”. Ezután „*mint magánmérnöki segéd*” ténykedett, majd visszaköltözve Szatmárra pár évig a „*városi hatóságnál*” adóügyi és számviteli munkák teljesítésénél volt napidíjas. Ám ezek végeztével 1863 őszén Pestre utazott, hogy magát „*az irodalom terén és szerkesztésében*” kiképezze. A Kert gazda szerkesztőségében ügyködött, megismerkedett a színházak világával, részt vett a próbákon, s magát „*az éneklés és zeneművészetből*” taníttatta. Végül 1865-ben meghívták Bezdán mezővárosába (Bács megye) jegyző-segédnek, sőt Zomborban 1865. október 30-án a szigorlatot is letette. Ezt követően 1866-ban visszaélések címen egy népszínművet írt, amelyet Trattner Károly nyomdájában kiadott.²² A néhány száz példányban kinyomott mű elárulásából befolyt pénzből Bencze „*tapasztalás és tanulás végett*” Poroszországba ment, s mint írja, így lett „*szemtánuja a porosz és osztrák hadjáratnak*”.²³

Mivel az 1882-es önéletrajz éppen a porosz–magyar szövetség leleplezésére íródott, a történeti részben is állandóan feltűnik az egyszerre közel- és távolságtartás igénye. Hiszen, ha autentikus krónikásnak akart mutatkozni, akkor fontos a szemtanúság, de hogy lehet ott, ha nem részese az eseményeknek. Az 1882-es mű történeti részében például ilyen suta mondattal próbálja áthidalni az ellent-

²¹ Uo. 21–22.

²² BENCZE Mihály: *A visszaélés*. Eredeti népszínmű 4 felvonásban. Énekek, tánczok és dalokkal. Pesten, Trattner Károlynál, 1866. Ez az a mű, ami alapján Gulyás egy másik Bencze Mihály létezését feltételezte. GULYÁS, 1940. 1000. Kézbe vevén a könyvecskét ugyanis láthatta, hogy a darab végén egy himnusz olvasható, amelyet a szerző „*Ó császári s apostoli királyi Felsége, Magyar honba érkezte emlékezetére 1865-ik évi országgyűlés megnyitására alkalmára*” írt. Az általunk idézett visszaemlékezés alapján kétségtelen, hogy a munka szerzője egy és ugyanazon Bencze Mihály.

²³ BENCZE: *Leleplezés*, 1882. 26.

mondást: „*Mindezeket saját szemekkel láttam, miután egészen Danczig városban voltam utazva*”.²⁴ A tulajdonképpeni önéletrajz azonban szinte teljesen átugorja a poroszországi eseményeket, s csak azt emeli ki, hogy látta „*az osztrák sereget megverve, szétrombolva, a minő verességet [sic!] a világtörténet alig említi*”.²⁵

S itt érdemes megállni egy pillanatra. Bencze ugyan mindent elkövet, hogy 1866-nál még látszatcezára sem húzódjon az életében (a népszínműért kapott pénzből szinte haditudósítóként, tanulmányútra utazik Poroszországba), ám egyik 1880-ban, még Debrecenben írott brosúrája másról árulkodik. Igaz, ott is őrzi a távolságot az eseményektől, de a tudósítás közelsége nem sok kétséget hagy a valós helyzet felől: „*Magyarországból Pestről elindultam június havában a harcmezőre, a vaspályán Olmützig utaztam, onnan gyalog Sziléziába a porosz határszélre, hol az osztrák csapatok az osztrák védállásba voltak. Június 28-án Josefstadt közelébe Schweinesschödelnél a 3. hadtest gr. Festetich tábornok vezénylete alatt ment aktioba, – ezek is semmivé lettek, részben leölettek, részben elfogattak, s június 29-én a poroszok kezeiben voltak, kik által az élve elfogottak Poroszország minden részeibe szétszórattak*”. Ő Danzigba került, ahol aztán „*a magyarokat kiválasztották, és több napi vasúti menet után Porosz Sziléziába, Neusee nevű városba szállítottak*”.²⁶ Ám hiába a többes szám harmadik személy és a szenvedő szerkezet, az elbeszélő is belép a történetbe: „*Ezen városban találkoztam Fetter Antal [sic!], Klapka György és Bethlehem [sic!] Gergely tábornokokkal ... tudomásul vettem, hogy megbízatásuk és engedélyük van a porosz királytól itten magyar csapatokat alakítani*”.²⁷ A Klapka légió zömmel hadifoglyokból szerveződött, s ő maga is az volt.²⁸ Valamiért ő maga is némi magyarázkodást érez szükségesnek, de mintha csak a légióba való beállítás indoklását tartaná fontosnak: „*...az ügybeni közbenjárásra fel lettem szállítva, – mit én az ügy szentségét tekintve hazám iránti jó indulatomnál fogva megtagadni nem tudtam*”.²⁹

Tudatosan hallgat a Poroszföldre kerülés körülményeiről (3. személyben) az 1867-es napló: hogy a naplóíró „*miként, s mi módon jutott Neisseba, jelenben hadd fedje titok fátyola*”.³⁰ Mint láttuk, a historiográfus is méltányolta e napló

²⁴ BENCZE: *Leleplezés*, 1882. 6.

²⁵ Uo. 26.

²⁶ Helyesen Neisse. BENCZE: *Emlékirat*, 1880b. 8. A Klapka légió históriájáról magyarul rövid összefoglaló: LUKÁCS Lajos: *Magyar politikai emigráció 1849-1867*. H. n. 1984. 339-355.

²⁷ BENCZE: *Emlékirat*, 1880b. 8.

²⁸ Ha valakinek még szemernyi kételye lenne Bencze hadifogoly mivoltát illetően, megbizonyosodhat efelől A. KIENAST jó százéves monográfiájából: *Die Legion Klapka. Eine Episode aus dem Jahre 1866 und ihre Vorgeschichte*. Verlag von L. W. Seidel & Sohn, Wien, 1900. 148. Eszerint a hadifoglyok közül való Bencze Mihály főhadnagyi rangban segédtiszt volt a gyalogságnál.

²⁹ BENCZE: *Emlékirat*, 1880b. 10. Ez alapján már jobban érthető, hogy ő nem tér vissza az osztrákoknak átadott leszerelt légiósokkal: „*idegen földön biztonságban maradtunk*.” uo.13. Lásd még KIENAST (1900): 372.

³⁰ BENCZE: *A trencsényi betörés...*, 1867. 475.

élményszerűségét, adatgazdagságát. Bencze ugyanis jegyzetei alapján nemcsak a zászlóalj felépítését ismertette, hanem az elbocsátáskori éves illetmény összegét is (egy főhadnagy például 400 tallért kapott).³¹ S részletes képet kapunk a felszerelés és az élelmezés hiányairól, valamint ennek név szerinti felelőseiről. Mindenek előtt a Mogyoródy ezredes környezetében ténykedő izraelita tisztokról. Nem csoda hát, ha a hajdani tisztikar tiltakozása hamar megérkezik. Először Zahoray Ede nyilatkozik A Hon egyik számában: szerinte Bencze „*a poroszországi magyar ügyekben teljesen avatlan, s hűtlenül vezetett naplójegyzeteivel a való történetet hamisítja meg*”.³² Aztán a viszontvád sem késik sokáig, mégpedig egyenesen Mogyoródy tollából, aki nem kíván válaszolni „*...egy olyan ember vádjai[ra], rágalmainra, - mint Bencze főhadnagy, ki a legénység pénze elsikkasztása miatt Klapka tábornok és kegyességem miatt csak azért nem került várfogságba, mert vele, azaz személyében, külföldön a magyar honvéd nevet nem akartuk beszennyezni*”.³³ A naplójegyzetek más személyes információval is szolgálnak: megtudjuk belőle azt is, hogy Bencze 1866. október 11-én meglátogatta a sziléziai bányavidéken, Gleierwitz nevű városban „*leendő szeretett*” nője szüleit.³⁴

Tulajdonképpen Benczének egyetlen olyan műve létezik, amely expressis verbis elismeri, hogy 1866-ban miként is vett részt a porosz-osztrák háborúban. Aligha véletlenül egy másik 1882-es brosrájának a pártolókhöz intézett szövegében leírta: „*szolgáltam a cs. kir. 37. gyalogezrednél részt vettem az 1866-ik évi poroszok elleni hadjáratban*”.³⁵

Visszatérve az 1882-es önéletrajzhoz: ebben tovább részletezi 1867-től tett utazásait. Ám ezeknél is jelentős hangsúlyeltolódás érzékelhető. Bejárta Poroszországot, Varsót, Krakkót, Lemberget, s mint kiderül, Galicián keresztül a Vereckei-szoroson át (nem mulasztja el megjegyezni: „*azon a helyeken, a hol az ősmagyarok*”) valójában már 1867 tavasz elején visszatért Szatmárba. (Innen küldte be a Hazánk s a Külföldnek naplójegyzeteit!) De nem maradt sokáig. Pedig jelölni akarták a városi aljegyzőségre és levéltárnokságra, mint írja, „*igen nagy pártom volt, és meg is választottak volna; ha utána járok; de én senkit nem kértem, - nem vendégeltem; mert én szegény, útról hazatért ember lévén, más nézeteim voltak és az említett hivatalokra nem vágytam*”. A had-

³¹ BENCZE: *A trencséni betörés...*, 1867. 475; 527.

³² *Hazánk s a Külföld*, 1867. aug. 22. 543. végjegyzet.

³³ *Hazánk s a Külföld*, 1867. aug. 29. 560. Vegyes közlemények. Nyilatkozat. Mogyoródy mellékesen megjegyzi, hogy ő valójában „*pápista*”. A szerkesztőség lezártnak nyilvánítja a személyeskedő vitát, ezért Bencze „*újabbán beküldött vádjait sem teszi közzé*”, viszont megadja lakcímét (Nagy-Károly, megyeháza 27. tiszti szoba), hogy az urak „*egymás között*” intézhessék el vitás ügyeiket.

³⁴ BENCZE: *A trencséni betörés...*, 1867. 527. Később még arra is fény derül, hogy varsói utazásának tervéről szeretett nője „*kérelmei és esdeklései*” sem tudták eltéríteni. BENCZE: *A trencséni betörés...*, 1867. 541.

³⁵ BENCZE Mihály: *Értsük meg egymást. Miért lett szükséges a honvéd (katona)? és mik okozták kezdeti fogva a háborút.* Történeti elbeszélés. Nagy L. nyomdája, Szatmár, 1882. 3.

ügynél remélt alkalmazást, ez azonban nem sikerült. Így aztán tovább utazott Belgrádba, Bukarestbe, ahol „*vasútépítés és városi utcák szabályozásainál és kövezésénél*” működött.³⁶ Ez az ő valódi emigrációja. Miután azt hitte, hogy az 1868. évi honvédelmi törvény alapján beléphet az újjászervezendő honvédseregbe, munkáját odahagyva 1869 tavaszán Brassó felé a tömösi szoroson hazajött. Jelentkezett a cs. kir. 32. gyalogezrednél, hogy minősítvényi okmányait kikérje, s ekkor érte az igazi meglepetés. Ugyanis „*a budai cs. kir. főparancsnokság rendeletére, – az 1848-ik évi október 11-én megszakított cs. kir. szolgálatom után-pótlása határozatván el, 7 évi sorhadi, és 2 évi honvédségi szolgálatra lettem osztályozva és tartalékba helyezve 1848. évi altiszti rangomban*”. Pedig 45 évesen „*katonai szolgálatra alkalmazni senkit nem szabad a katonai törvények értelmei szerint*”.³⁷ 1871-ben még Kassán tisztii tanfolyamon is részt vett, felvételét, testalkata és kora miatt mégsem engedélyezték. Így aztán a polgári pályán maradt, napidíjasként. Nem sikerült visszatérni az elveszített katonai életpályához. Pontosabban abba az örmesteri fázisba zökkent vissza tartalékosként, ahonnan már kétszer is tisztté előre lépett. Így aztán Zilahon 1875 tavaszán letette a községi jegyzői szigorlatot, majd „*Hajdúmegyében*”, Mikepércsen évekig „*a községjegyzői hivatalban*” működött. Szeme romlása miatt azonban ezt a munkát is abba kellett hagynia.

Önéletrajzának ebből a változatából további fontos családi mozzanatokra is fény derül. Ugyanis 1872 elején (újra!) megnősült, s egy 1849-es honvédszázados leányát, Nánásy Idát vette feleségül.³⁸ Apósa 1875-ben bekövetkezett halála után pedig felesége testvéreinek gyámja is lett, s gondját viselte a gyerekek zilahi házának és beltelkének. Életrajza végén felsorolja az általa írott műveket (a megjelenés példányszámait is feltünteti), amelyeket örökségképpen gyermekeire hagy (1882-ben az idősebbik hét, a legkisebb egy éves). Léközli egészségi állapotára, honvédegyleti nyugdíjára és vagyoni viszonyaira vonatkozó dokumentumait.

Élete utolsó szakaszára további írásai is előbukkantak. A Szabó Ervin Könyvtár Budapest Gyűjteményében őrzött Ballagi gyűjteményben két röpirata is pihen. Az egyik mintha más személyről szólna, de számunkra mégis felismerhető a modell. Jóbarátja szájába adva valójában saját történetét adja elő: „*A haza és törvényei védéséért keletkezett hadjáratokban súlyos sebesülést kaptam, elveszítettem ifjúságom virágait és testi épségemet és a mi több még láttehetségemet is és szolgálatképtelenné váltam és kevés nyugdíjamból nagyon megszorított körülmények között tartottam fel magam és családomat*”.³⁹ A tör-

³⁶ BENCZE: *Leleplezés*, 1882. 26. Az Emlékirat szerint a balkáni utazás leginkább egy Kosuth emléktúra útvonalát követi. Ott a dunai hajóját jóval részletesebben: Pest, Zimony-Belgrád, Orsova, Vidin, Ruscsuk, Gyurgyova, s csak aztán Bukarest. BENCZE: *Emlékirat*, 1880b. 14.

³⁷ BENCZE: *Leleplezés*, 1882. 27. Ha 1827-ben született volna, akkor csak 42 éves lett volna! Az emlékirat szerint a magyar minisztérium álláspontja ez volt: „*osztrák katona lévén, az osztrák kormánnyal harcra nem vehető föl*”. BENCZE: *Emlékirat*, 1880b. 15.

³⁸ Az egri származású Nánásy Károly Pálra lásd BONA (1988): 435.

³⁹ BENCZE Mihály: *Életkép. Egy orosz zsidó által elkövetett és törvényellenes eljárásról*. Szatmáron, Nyomt. Molnár Jánosnál. 1886. 2. Feltételezhetjük, hogy „*két kedves gyermeke be-*

vényszék előtt lévő végrehajtási ügy leírását azzal a céllal nyomtatta ki 1886-ban, hogy a magas kormány és igazságügy-minisztere elé terjessze. Társadalomtörténeti szempontból bír jelentőséggel, hogy mikre terjedt ki a foglалás: a végrehajtó „*lefoglalta fekágyul használt ócska kanapémat, író asztalomat, ülőszékemet és könyveim, irományaim, életbiztosító okmányaim, a magam és gyermekeim fehérneműi elzárásra tartására szükséges záros ládám*”, de nem kímélte a felesége tulajdonát képező szoba- és konyhabútorokat sem.⁴⁰

Később még elkeseredettebbé vált a szerző hangja. Az Életpálya vesztéssel egyidőben és egy helyütt nyomtatott másik irományban kiszámította, hogy a honvéd segélyegyletben egy kapitány egy évre 264 forintot kap (amiből egy óra 22 frt, egy napra 73 xr. esik). Ebből nyilván nem lehet megélni. „*Hova lesz az ország pénze?*” – teszi fel a záró kérdést. S a válasz: „*az elhaltaknak emeltek és emelnek szobrokat is; az életben levőket pedig nagyobb részben nyomorban hagyják elveszni, miután ezek haszontalanokká váltak s ezeknek veszni kell.*”⁴¹

Életéről innentől már csak annyit tudunk, hogy 1890-ben felvették a budapesti honvédtisztházba, de 1891-ben onnan is kilépett.⁴²

Szándékom szerint a különböző verziókból remélhetőleg sikerült kitölteni az egyoldalú életpálya-közelítésekből származó legfontosabb hiányokat (gyermekkor, neoabszolútizmus időszaka, porosz–osztrák háború, 1867 utáni balkáni emigráció) s visszaállítani a nagyon is életszerű cikkek között. Mint láttuk, 1848 októbere (szökés) és 1849 júliusa (sebesülés) mellett 1866 nyara legalább olyan meghatározónak bizonyult életpályájában, mint a korábban általa is jelölt markáns szakaszhatárok. Mert hol is veszett el Bencze Mihály osztrák őrmester, magyar honvédszázados, légiós főhadnagy megszakított és mégis folytonos identitása? S a hiányokból mi annak a történetírásnak mulasztása, amely a nagybetűs nemzeti történelemnek ezt a kisemberi látószögét vagy egyenes vonalú narratívába simítja, vagy ha ez lehetetlen, jelentéktelennek nyilvánítja?

tegsége és halála” szintén önéletrajzi adalék. Egyébként ebben a műben a szerző önmeghatározása a változatosság kedvéért így hangzik: „*volt cs. kir. hadseregbeli súlyosan sérült tiszt és 1849. évi nyugalmazott volt honvédszázados*”.

⁴⁰ BENCZE: *Életkép*, 1886. 5. A becsérték önkényes megállapítását szintén kifogásolta: a „*20 forintért vásárolt almáriumot, amit 10 forintra most is lehetett értékesíteni, és mindennemű bútorokat [összesen] 6 frt 40 xr-ra*” árazott a végrehajtó. uo.

⁴¹ BENCZE Mihály: *Az 1848-49. évi szabadságharc sérült honvédei sorsa*. Debrecen, Nyomt. Kutasi Imrénél. 1890. 8.

⁴² BONA (1988): 107.

